

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2019

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Х.Жўраев	
“Туркистон тўплами” – Россия империясининг Туркистонга аҳолини кўчириш сиёсати тарихини ўрганишда муҳим манба	97
Ш.А.Раҳимов	
Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати: миллий тажриба ва халқаро ташаббусларнинг объектив зарурияти	101
	ФАЛСАФА, СИЁСАТ
Қ.Назаров, Д.Норматова	
Ўзбек фалсафасининг янгиланиш зарурати масаласига доир	106
Н.О.Сафарова, И.М.Арзиматова	
Форобий ва беруний ижодида ҳамжиҳатлик ва бағрикенглик ғоялари	109
С.Чориев, Б.Иминов	
Ғарбни таназзулга ботирган ғоя	113
Г.Ж.Туленова, А.А.Мадаминов	
Сиёсий партиялар ва жамиятни демократиялаш	119
Х.О.Шайхова С.С.Хошимов	
Бугунги дунё ва унинг одамлари	122
	АДАБИЁТШУНОСЛИК
А.Ҳамдамов	
Абдулла Орипов шеърлятида миллий ҳис-туйғулар талқини	127
Н.Султонова	
Ўзбек адабиётида модификация	130
Қ.В.Юлчиев	
Учликда макон ва вақт категорияси	134
	ТИЛШУНОСЛИК
З. Алимова	
Ўзбек тилига форс-тожик тилларидан ўзлашган сўзларда маъно ва товуш ўзгариши ҳодисаси	138
И.Расулов	
Рус ва ўзбек фразеологизмларининг семантик структураси	143
Г.Умаржонова	
Замонавий немис ва ўзбек тилларида “hand” – “қўл” фразеологик бирликлар функционал мазмунининг тадқиқи масаласи	148
	ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ
Р.Джалилова	
Академик қаламтасвир тарихини ўқитишнинг методологик асослари	152
М.Каримова, Ш.Арипов	
Талабалар ўқув фаоллигини оширишнинг назарий асослари	155
И.Қирғизов, А.Нурмуҳаммаджонов	
Муסיқа маданияти дарсларида ўқувчиларнинг муסיқа тинглаш компетенциясини шакллантириш тажрибасидан	158
	ИЛМИЙ АХБОРОТ
С.ЭВАТОВ	
Тасаввуф таълимотида ваҳдат ул-вужуд назарияси	162
М.Маматов, О.Азимбеков	
Ўзбекистонда сўфейликнинг ҳозирги ҳолати	165
Ф.Дадабаева	
А. Қодирийнинг “ ўткан кунлар” асаридаги ҳаракат тасвирининг олмонча ва русча таржималардаги талқини	167
Х.Убайдуллаев	
Лингвокультурология тарихини ўрганиш хусусида	169
С.Ҳакимжонова	
Ўзбек тилида ҳолат равишларининг услубий хусусиятлари	171
Б.Алимов	
Миллий аудиовизуал тармоқларнинг мамлакат имижини ривожлантиришдаги аҳамияти	174
	БИБЛИОГРАФИЯ
Библиография	179

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИДА ВАҲДАТ УЛ-ВУЖУД НАЗАРИЯСИ
THE THEORY OF WA DAT AL-WUJÛD IN THE TEACHING OF SUFISM
ТЕОРИЯ ВАҲДАТ УЛ-ВУДЖУД В СУФИЗМЕ

С.Эватов

Аннотация

Мақолада тасаввуф таълимотида етук олимлари томонидан унинг фалсафий асослари ҳақида билдирилган фикрлар, шунингдек ушбу таълимотнинг асосий тушунчаларидан бири бўлган ваҳдат-ул-вужуд назариясининг мазмун-моҳияти тадқиқ этилган.

Аннотация

В статье исследуются мысли известных учёных – специалистов о философской основе учения суфизма, и сущность одной из важных понятий данного учения – теории вахдат ал-вуджуд.

Annotation

The article mentions the philosophical foundations of the prominent doctrine of Sufism, as well as the essence of the theory of Wa dat al-Wujûd, one of the main concepts of this doctrine.

Таянч сўз ва иборалар: ислом дини, тасаввуф, тасаввуф фалсафаси, ҳадис, диний-фалсафий тушунча, ваҳдат-ул-вужуд, фалсафий назария.

Ключевые слова и выражения: религия ислам, суфизм, философия суфизма, хадисы, религиозно-философское понятие, вахдат ал-вуджуд, философская теория.

Keywords and expressions: Islamic religion, Sufism, Sufism philosophy, Hadith, Religious philosophy, Wa dat-al Wujûd, Philosophical theory.

Ислом дини ва таълимотида кўплаб мунозара, тортишув, ҳатто жиддий ғоявий зиддиятларга сабаб бўлган кучли ғоя ва диний исломий йўналишлардан бири ваҳдат ул-вужуд таълимотидир.

Бу масалада мусулмон оламининг йирик алломалари, ҳатто Европа олимлари ҳам муҳокама ва мунозара юритиб, кўплаб асарлар яратганлар. Мунозара ваҳдат ул-вужуд назариясини ислом дунёқарашидаги ўрни ва роли, соф исломий диний таълимотми? ёки фалсафий назариями? деган мавзуда борган. Бу масаладаги тортишувлар жараёнида мўътазиллийлар ва мўътакаллимлар оқимлари шакллланган, улар ўртасида муросасиз ғоявий кураш борган ва бормоқда.

–Ваҳдат ул-вужуд (фалсафий тасаввуфдан ўзимизни йироқ тутмоқдамиз) эса айнан фалсафий тасаввуфни майдонга киритган бош омиллардан бири ҳисобланади, – деб ёзади Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ваҳдат ул-вужуд назариясининг кенг тарқалишига асосий сабаб бўлган шахс ҳижрий 560 санада туғилган ва ҳижрий 638 йилда вафот этган Муҳийиддин ибн Арабий ҳисобланади. Бу назария ўша вақтнинг ўзидаёқ ҳамма ёққа кенг тарқалди. Айниқса, тасаввуф тариқатлари орасида бу назария танадаги қон ўрнида айланадиган бўлди. Бора-бора ваҳдат ул-вужуд назарияси аҳли завқ ва таҳқиқнинг шиорига айланди [1:230].

Тасаввуф донишмандлари орасида Шайхи Акбар, Улуғ шайх унвонларига эга

булган ибн Арабий алоҳида ўрин тутади. Таниқли тасаввуфшунос олим Иброҳим Ҳаққул улуғ шайх тўғрисида шундай фикрни билдиради: “Муҳийиддин ибн Арабий шахсияти, илоҳий завқ ва кашфдан туғилган асарлари мана орадан неча асрлар ўтса ҳамки, ҳамон зўр қизиқиш билан ўрганилмоқда. Дунёни англаш ва англашнинг йўллари ҳар хил. Шулардан бири, балки энг мароқлиси мукошафадир. Мукошафа – маънавий бир идрок, руҳда туғилган маъно, қалб ила кашф этилган ҳақиқат ва Ҳақ лутфи туфайли сирнинг очилиши демак. Бу – билим йўли, завқ ва илҳом йўли бўлиб, унга етишишдир. Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам камдан-кам ижодкорларга насиб этган. Ибн Арабий ижодиётининг жаҳон илм-фани ва исломий тафаккур ривожига мислсиз буюк ҳодиса сифатида эътироф этилишининг асосий сабаби ул зотнинг том маънодаги мукошафа истеъдодига эга бўлганидир”. [4:92-93]. Мутафаккирнинг “ал-Футуҳот ал-Маккия (“Макканинг фатҳ этилиши”) номли машҳур асари 500 та бобдан иборат бўлиб, олимнинг илоҳиётшунослик ғоялари тизими ҳамда “Фусус ал-ҳикам”, “Ал-истилоҳат ас-Сўфийа” номли асарларида Қуръони Каримнинг аллегорик, яъни мажозий тафсири ва тасаввуф иборалари луғатига бағишланган асарларида ваҳдат ул-вужуд назариясининг илоҳий моҳият мазмуни асослаб берилган. Шу муносабат билан, Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ваҳдат ул-вужуд назарияси қуйидаги фикрлардан иборат эканлигини қайд

этади: “Аллоҳ таолодан бошқа барча нарсалар шуъун ва таъйинотлар оламидир. Барча шуъун (ҳолат) ва таъйинот (жисм) лар У (Оллоҳ) Зотнинг кўринишларидир. У Зот уларда зоҳир ва аралашув юрувчи бўлгандир. Бу аралашиб юриш ҳудуд (сингиш) ва иттиҳод (бирикиб кетиш) назарияси соҳиблари айтгани каби эмасдир. Балки бу аралашиб юриш бир соннинг бошқа сонлар ичида юргани кабидир. Ҳамма сонлар бирликлардан иборатдир. Аммо оламда фақатгина бир муайян нарса ёки фақат биттагина зот зоҳир бўлади, холос. Ана ўша зот Аллоҳнинг муқаддас зоти шаклида зоҳир бўлгандир. Аллоҳнинг зоти эса кўп ададларда зоҳир бўлади. Бас, Аллоҳ аввал ва охир, зоҳир ва ботин, шериклар ва тенгдошлардан устиндир” [1:230-231].

Тасаввуф – ислом дини замирида пайдо бўлган, Қуръони Карим ва Ҳадисларга асосланган диний-исломий ҳамда фалсафий таълимотлар мажмуаси сифатида VII-VIII асрларда шаклланган. Тасаввуф (сўфизм)га ғоят теран таъриф буюк бобомиз Абу Райҳон Беруний томонидан берилган. Унинг таъкидлашича, тасаввуф (сўфизм) юнонча «донишмандлик» деган тушунчадан келиб чиққан. Ваҳдат ул-вужуд назарияси эса Оллоҳ, Олам, Одам, Умуман борлиқ ва уни илоҳий билиш тўғрисидаги диний-фалсафий қарашларнинг дастлабки тугалланган таълимотидир.

Буюк аллома Азизиддин Муҳаммад Насафий мусулмон илоҳийшунослигининг учта асосий оқимини кўрсатади: шариатга мойиллар (аҳли шариат); ҳикматга мойиллар (аҳли ҳикмат); бирлик тарафдорлари (аҳли ваҳдат). Унинг “Зубдат ул-ҳақойиқ” (“Ҳақиқатлар қаймоғи”) асарида Оллоҳ, олам ва одам бирлиги ғояси қуйидагича баён этилади: “Борлиқ фақат битта ва у Субҳонаҳу таоло парвардигори оламнинг вужудидир. Субҳонаҳу вужудидан бошқа вужуд йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас... . Бу ягона вужуднинг (борлиқнинг) ботини нурдир ва у оламнинг жонидир ва бу нур ўзини дарчалар орқали зоҳир этади. Ўзи айтиб, ўзи эшитади, ўзи бериб ўзи олади, ўзи тасдиқлаб ўзи инкор этади”, дейди Насафий. Мутафаккирнинг ўзи бирлик (аҳли ваҳдат) тарафдори.

Унинг таълимотида худо, табиат ва инсон бир бутун яхлит бирлик сифатида, икки оламнинг Зот (жавҳар) ва сифатларнинг жамланишидир. Олам ўзининг аввалида икки қисмдан иборат: биринчи қисмини олами ғайб (яширин олам), иккинчи қисмини олами шуҳуд (кўринадиган олам), деб атайдилар. Бу ҳар икки оламини миқдорий ва куллий (умумий, яхлит) маъноларда турли номлар билан тилга

оладилар. Масалан: холиқият олами ва ажр олами, мулк олами ва малакут олами, жисм олами ва руҳ (жон) олами, ҳислар олами ва шуур олами, нур олами ва соя (зулмат) олами ва шу кабилардир. Бу номлар ҳар икки олам – олами ғайб ва олами шуҳудга ишорадир”, – деб ёзади аллома [6:48]. Ушбу фикрларда оламнинг бирлиги тўғрисидаги ваҳдат ул-вужуд назарияси ўзига хос тарзда ифодаланган. Ундаги олам ҳақида, одам ҳақида, йўл-тариқат ҳақидаги ғоялар мазмун-моҳияти билан қуйидагича шарҳлаш жоиз бўлади: олам ва одамнинг чинакам ўхшашлигининг намойиши; олами кубро (катта)ни – ҳақиқий билиш, олами суғро (инсон)ни ҳақиқий билишга, ўзини-ўзи ҳақиқий билиш – Оллоҳни билишга олиб келади [6:48]. Билгилки, ваҳдат аҳлининг фикрича, гарчи ҳар икки оламнинг ҳақиқати-ваҳдати соф (соф бирлик) бўлса-да, аммо у ҳар бир молик бўла оладиган сифатда ва ҳар бир суръатда таърифлана олади. Ушбу сифат ва суръат фақат айни сифатнинг даражаси ва айни суръатнинг даражасида комилликка эришиши мумкин.

Азизиддин Насафий араб мутафаккири ибн Арабий каби Оллоҳнинг намоён бўлишини икки типи ҳақида фикр юритган. Илоҳий воқеликнинг намоён бўлишини: кўринувчи (тажалли аш шаҳода) ва яширин (тажалли ал-ғойиб) қисмларга ажратади. Кўринувчи намоёиш аниқ шаклга (ёки тасвирга) эга бўлади, бундай ҳолатда у ёки бу инсон Ҳақни кўради. Яширин намоёиш юракни-қалбнинг ички ҳолатига мувофиқ келади, қайсики бир вақтнинг ўзида ҳар бир инсон томонидан Ҳақ (тасаввур)нинг қабул қилиниши универсал ва ягона бўлиб, олдиндан белгиланган бўлади. Шу ғоядан келиб чиқиб, тасаввуф алломалари ибн Арабийнинг ўтмишдошлари, хусусан, Мансур ал-Халлож ва ас-Сухраварди (1153-1191) Муҳаммад пайғамбарни “сўнмас нур” деб атаб, унинг илоҳий табиатини таъкидлайдилар. [3:30]

Азизиддин Насафий ҳақида Президентимиз Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 15 июнь куни Тошкент шаҳрида “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш - давр талаби” мавзусига бағишланган анжуманда шундай деди: “Қашқадарё заминида буюк аллома мотирудия таълимотининг йирик вакили Абу Муин Насафий бобомиз яшаб ўтганлар. У киши узоқ муддат Бухоро ва Самарқандда таҳсил олиб, калом илми, яъни исломий эътиқод поклиги масаласида 15 га яқин китоб ёзганлар. Ана шу китобларида, бундан минг

йил олдин дин масаласида адашганларга тўғри йўл кўрсатганлар” [2].

Ислон дини – эътиқоди поклиги соҳасида улўғ хизматлар кўрсатиш билан бир қаторда Насафий тасаввуф таълимоти, хусусан, ваҳдат ул-вужуд назариясининг тўғрилигини исботлашга ҳам муҳим ҳисса қўшган. Оламнинг бирлиги ғоясини қуйидагича таърифлаган: Катта оламда нимаики бўлса, кичик оламда ҳам мавжуд, нимаики кичик оламда бўлса, у катта оламда ҳам бор. [6:48]. Бу ерда тасаввуфнинг онтологик моҳиятини баён этиш билан ваҳдат ул-вужуд назариясининг илдизларини фалсафий ёритиш учун асос яратилади. Зеро, араб-мусулмон фалсафасининг олам ва инсон бирлиги тўғрисидаги тасаввуфий таълимоти ваҳдат ул-вужуд ғоясига таянган ва ривожланиб борган. Шу муносабат билан онтология тушунчасининг фалсафий мазмунига эътибор бериш ўринли бўлади. Чунки бу тушунча асосан объектив борлиқни ифодалаб, уни яшаши, мавжудлиги ва ривожланиш тамойилларини ифодалайди. Мазмун-моҳиятига кўра онтология олам, борлиқ, одам моҳиятини яхлит бирликда акс эттирувчи билиш назариясидир. Тасаввуф назариясидаги Оллоҳ, олам, одам яратилиши ва бирлиги тўғрисидаги ғоялар онтологиянинг борлиқ ҳақидаги таълимотни илоҳийлаштирилган нисбатидан иборат. Фалсафада ваҳдат ул-вужуд ҳам борлиқнинг ягоналиги, бирлиги сифатида таърифланади. Бу назария воситасида мусулмон фалсафаси олам ва инсоннинг Оллоҳ томонидан босқичма-босқич яратилиши жараёни асослаб берилади. Оламнинг борлиги ўзининг яхлит мужассамлиги билан Оллоҳ борлигида бир

зумда йўқолиши ва қайта янгиланиш моҳиятига-хусусиятига эга.

Ваҳдат ул-вужуд таълимотига кўра, Оллоҳ ва жисмоний мавжудот (арабча-хайула) –лик хом ашё; нарса – воқеликнинг икки қитъаси; фақат Оллоҳгина ўз-ўзи ягона мавжуд, У ўзидан биринчи ақл, илоҳий руҳ, шакллар ва бошқаларни яратади.

Ваҳдат ул-вужуд назарияси энг аввало мусулмон фалсафасида, тасаввуфда ишлаб чиқилган. Бу таълимотнинг ижодкорлари Абду ал-Барокат Бағдодий, Айн ал-Кузат Юсуф Хамадоний, Ибн ал-Арабий, Жалолиддин Румий бўлган, Исфохон мактабида **ШИИЗМ** ислоншунослиги суфизмни тарғиб қилган.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ваҳдат ул-вужуднинг фалсафий томонларига ортиқча эътибор бермасликни тавсия қилади: “Шу ерда Муҳийиддин ибн Арабий ва унинг сафдошлари сунний тасаввуф заифлашган вақтда, умуман, ислоний илмлар таназзулга юз тутта бошлаган бир пайтда майдонга чиққанлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоғимиз лозим”, деб ёзади [1:230].

Тасаввуфдаги ваҳдат ул-вужуд назариясининг онтологик хусусиятлари ҳақида таниқли тасаввуфшунос олим Нажмиддин Комиловнинг қуйидаги фикрлари масалани ойдинлаштириб беришига шубҳа йўқ. “... тасаввуфдаги онтология, яъни олам ҳақидаги қарашлар ҳам ирфоний муҳаббат тушунчаси билан боғлиқ, эканлигини сезиш мумкин. Ўша тасаввуфда кенг тарқалган ваҳдат ул-вужуд таълимотини олайлик. Бу таълимотга биноан, худованд одамларни ўз жамоли ва камолини намойиш этиш учун яратди. У ўз ҳуснини томоша қилиш учун ўзига кўзгу яратдиким, бу, бизни ўраган моддий оламдир” [5:247].

References:

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. T.: “HILOL NASHR”, -2016.
2. “Ijtimoiy barqarorlikni ta`minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash-davr talabi”. Shavkat Mirziyoev nutqi. “Xalq so`zi”, 16 iyuni 2017.
3. «Sufizm v kontekste musulmanskoj kulturi». M.: «Nauka», 1989 (Mas`ul muharrir va so`zboshi muallifi N.I.Prigarina).
4. Ibrohim Haqqul. Shayx Akbar. “Tafakkur” jurnali. 2000, №1.
5. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. T.: Movarounnahr. “Uzbekiston”. 2009.
6. Nasafiy A. “Zubdat ul-haqoyiq” T.: “Kamalak”, 1996.

(Тақризчи: Т.Абдуллаев – фалсафа фанлари доктори, профессор).